

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De nieuwe wereld volgens het boekje

Naar welke Nieuwe Wereld bewegen wij ons? Het grotere belang van de internationale gemeenschap en het verminderde gewicht van de statelijke soevereiniteit suggereren een evolutie van een negentiende-eeuws statensysteem naar een mondiaal bestel. Een sluipende, maar spectaculaire verandering. Het is afwachten of zij zich zal voltrekken.¹

.....
 door *Ko Colijn*

De auteur is redacteur van Vrij Nederland, politicoloog en bijzonder hoogleraar internationale betrekkingen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

DE GEÏNTERESSEERDE VOETBALLIEFHEBBER KAN — tegenwoordig vrijwel dagelijks — het spel op drie manieren krijgen opgediend. Hij kan het spel als supporter of neutraal liefhebber vanuit het perspectief van een van de clubs volgen. Daarnaast kan hij het competitieverloop volgen. En ten slotte kan hij de evolutie in het spel zelf volgen, de opstellingen en spelsystemen, de aanpassingen in de spelregels, de promotie- en degradatieregels — het *Studio Voetbal*-discours voor gevorderden.

Wie vertrouwd is met de leer der internationale betrekkingen herkent zonder moeite dezelfde invalshoeken. Men kan zich beperken tot het perspectief van een van de spelers, bijvoorbeeld de buitenlandse politiek, van Nederland. Wat levert onze actieve buitenlandse politiek op (deelname Uruzgan; eenentwintigste lid van de G20)?

Vervolgens kan men ‘De Toestand in de Wereld’ volgen, zoals vroeger aan de hand van (‘mij dunkt, dames en heren luisteraars’) mr. G.B.J. Hiltermann, of zoals tegenwoordig op persoonlijke maat en interesse gesneden door het creëren van een dagelijks of uursgewijs Google News Alert, dat wordt gevoed door grote kranten en persbureaus. De Nieuwe Wereld à la

carte opgediend: de opkomst van Aziatische grootmachten en de consequenties voor de VS, de rol van de Afrikaanse Unie, de G20 of de P5+1, het Europees buitenland- en veiligheidsbeleid, humanitaire interventies of het uitblijven daarvan, of de toekomst van het non-proliferatieverdrag.

En men kan, ten slotte, via een duik in de academische kennisbanken, zijn hart ophalen aan het systeemdebat, de wereldorde, het paradigmatische discours. Schuiven we een andere wereldorde in? Zijn we getuige van het einde van de *Pax Americana*? Welke gevolgen hebben uiteenlopende fenomenen als globalisering, klimaatverandering, de kredietcrisis of falende staten voor de spelregels der wereldpolitiek? Beleven we (ooit) het einde van het Westfaalse statensysteem?

Op elk van deze drie niveaus zijn oorzaken en gevolgen, symptomen en kenmerken van De Nieuwe Wereld zichtbaar en onderzoekbaar. In deze bijdrage is de aandacht gericht op het derde niveau.

VERANDERENDE SPELREGELS VAN DE WERELDPOLITIEK

De praktijk van een betrekkelijk klein land in de wereldpolitiek als het onze bevindt zich daarbij overigens dicht bij de abstractie die ijle woorden als ‘paradigma’, ‘systeemcrisis’ en ‘ordedebat’ misschien doen vrezen. De gedachten over deze Nieuwe Wereld, en de vraag of deze fundamenteel anders zal zijn dan de huidige, sluiten bijvoorbeeld nauw aan bij de Toe-

komstverkenningen die momenteel in opdracht van het kabinet worden verricht en die zich bezinnen op de rol van de krijgsmacht in 2020.²

Ik put uit de discipline waarvan de naam zelf mogelijk reeds een anachronisme aan het worden is: de leer der internationale betrekkingen. Dat etiket mag immers in zoverre pejoratief worden genoemd

*Ik put uit de discipline
waarvan de naam een
anachronisme aan het worden
is: de leer der internationale
betrekkingen*

dat in de wereldpolitiek inmiddels ten minste twee zaken ter discussie staan: in de eerste plaats de aanname dat het in die arena om louter natiestaten gaat, en in de tweede plaats de aanname dat het uiteindelijk de horizontale ‘betrekkingen tussen’ die natiestaten zijn die bepalen hoe belangrijke publieke goederen als veiligheid en welvaart in de wereld worden voortgebracht en verdeeld. Deze uitgangspositie heeft weliswaar het voordeel van de eenvoud, en kan wellicht onder uitzonderlijke omstandigheden (die in de benadering van het onversneden neorealisme worden verwoord) nog een krachtig model van analyse en voorspelling bieden, maar

we moeten aan het begin van de eenentwintigste eeuw toch onderkennen dat ‘wereldpolitiek’ uit meer bestaat dan de interactie tussen 192 spelers. Verwijningen op dat beeld zijn gemakkelijk aan te brengen.

Ten eerste moet opgemerkt worden dat zich naast de natiestaten anno 2009 andere actoren in het spel mengen. De vraag is nauwelijks nog óf hun handelen autonoom mag worden genoemd, dus van zelfstandige betekenis voor de wereldpolitiek, maar in welke mate. Op het gebied van veiligheidspolitiek, het domein waar het primaat van de (regeringen van) natiestaten het langdurigst is verondersteld, geldt deze ontplooiing voor zulke uiteenlopende actoren als ‘goede’ en ‘slechte’ ngo’s, voor de *global civil society* zelf, voor zichzelf ontstegen internationale organisaties, ja zelfs voor individuele personen, groepen, netwerken en bedrijven die in een deel van de veiligheidsketen opereren.

Om dicht bij de natiestaat te blijven: de ontwikkeling van de Europese Unie tot een autonome veiligheidsactor is wellicht nog prematuur te noemen, maar geen kansloze fantasie. Na tien tot twintig jaar ervaring met de tweede pijler kan nog niet van een doorslaand succes worden gesproken, maar dat er enige Europeanisering van het voorheen exclusief nationale beleid heeft plaatsgevonden kan moeilijk worden ontkend. Op de tijdschaal van de Europese geschiedenis is deze ontwikkeling misschien zelfs spectaculair te noemen. Dat geldt nog sterker voor de ontwikkeling van *non-state actors*. Deze manifesteert zich op elke positie in de veiligheidsketen, van het signaleren van conflicten en mobilisering van de publieke opinie tot daadwerkelijke beleidsagendering, van dreigingsanalyse tot daadwerkelijke interventie en implementatie, van het ontwerpen van tot en met de monitoring van sancties, wapenbeheersingsakkoorden of kant-en-klare vredesregelingen, van verslaggeving tot beleidsevaluatie. Dat de internationale veiligheidsagenda sinds een decennium in hoge mate is bepaald door de ‘ngo’ Al Qaida, is in technisch opzicht geen ander fenomeen dan het feit dat Artsen zonder Grenzen ervoor verantwoordelijk is dat Darfur of Sri Lanka op die agenda gezet (blijven) worden.

Het monopolie van statelijke inlichtingendiensten op de gewaarwording van dreiging met massavernietigingswapens, in 2003 nog zo lastig uit te dagen toen Colin Powell de wereld al powerpointend de vermeende bewijzen van Saddam Hoesseins voorraden en activiteiten presenteerde, is inmiddels desgewenst aan te vullen met een geprivatiseerde ‘second opinion’ door het raadplegen van satellietfoto’s van de organisatie ISIS of — wie weet binnenkort — Google Earth. De International Crisis Group levert gevraagd of ongevraagd suggesties voor de oplossing van het conflict met Iran over zijn nucleaire programma, of diagnosticeert per land het fenomeen ‘kindsoldaat’. De vraag of Nederland de JSF aanschaf hangt mede af

van de kandidatenvergelijking die aan een organisatie als RAND wordt uitbesteed; de publieke opinievorming over (en mate van sympathie voor) de Israëlische interventie in Gaza wordt mede beïnvloed door rapportage van Human Rights Watch over aanvallen op burgers; en de feitelijke veiligheid van Nederlandse soldaten in Uruzgan lijkt mede afhankelijk van deals met lokale warlords³ en *private military companies* die voor de militaire bevoorradings van Kamp Holland respectievelijk de tactische *intelligence* via onbemande vliegtuigjes zorgen.

De *global civil society*, hoe diffuus ook, zou zelf ook een nieuwe actor genoemd kunnen worden in de wereldpolitiek. Haar resultaten en eisen zijn divers: ze maakte reeds Landmijnenprotocollen en kwam in het geweer tegen clustermunitie, ze zette Darfur op de veiligheidsagenda, ze eiste Millenniumdoelen en klimaatbeheersing, ze verlangt nieuwe criteria voor humanitaire interventies, eist berechting van dictators, ze wil opbouwmissies in plaats van vechtmisaties en ze verlangt rekenschap door staten — ook over het vroeger tot *domaine reservée* verklaarde terrein der buitenlandse politiek. Ook individuele activiteiten van Ted Turners Nuclear Threat Initiative of de Bill Gates Foundation kunnen worden beschouwd als illustratie van de stelling dat het alleenvertoningsrecht van staten in de wereldpolitiek, ja zelfs in de *high politics of security*, een voorbijgaande en te simpele voorstelling van zaken is.

In de tweede plaats moet opgemerkt worden dat de term ‘internationale betrekkingen’ weliswaar nog altijd relevant is, maar slechts een deel van de werkelijkheid onder woorden brengt. In De Nieuwe Wereld dient zich de vraag aan of, en zo ja, in hoeverre, het cement in de onderlinge relaties tot een fundamenteel ander, dus ‘Nieuw’, globaal politiek systeem heeft geleid. Naar veel maatstaven is er, qua frequentie en werkterrein, onbetwistbaar sprake van een reusachtige intensivering van contacten tussen natiestaten, maar de vraag is of dat proces — dat je nog als *internationalisering* zou kunnen betitelen — ons ook heeft gevoerd tot een blijvend ander karakter van het systeem. Los van de vraag of de entree van andere actoren (zie eerder) niet reeds zo’n karakterwijziging impliceert, riep het fenomeen van Europese integratie (of volgens anderen ook een *Atlantic community*), waar zich in enkele decennia bestendige deuschiaanse *zones of peace* lijken te hebben gevormd, deze systeemvraag reeds eerder op.⁴ Sinds de jaren negentig dringt zich, niet verbazend, de vraag op of de wereld niet definitief is vernieuwd door het proces van globalisering. En anno 2009 valt zelfs het woord systeem*crisis*, zij het in de specifieke context van de wereldwijde economische neergang en speculaties over het verval van de *Pax Americana*.

Mijn stelling is dat er in de termen van de leer der internationale betrekkingen geen sprake is van een systeemcrisis, maar wel van een snelle systeemevolucie. Wij moeten hier onderscheid maken tussen het *systeem* van statenanarchie, dat niet van de ene op de andere dag verandert, en de *orde* binnen dat systeem, die wel zomaar kan omslaan, ook al gebeurt dat zelden.⁵ Een wisseling van de wacht (=macht), als er al sprake zou zijn van een plotselinge aflossing van de Pax Americana, is géén systeemcrisis. Met de oervaders van de discipline, Hans Morgenthau, Morton Kaplan en Kenneth Waltz, is deze discussie kort te sluiten door te zeggen dat er eigenlijk maar twee denkbare systemen in de wereldpolitiek zijn, namelijk de anarchie en de hiërarchie. Het verschil schuilt in het ordeningsprincipe: is er wel of geen centraal gezag? Vervolgens laten zich twee andere vragen stellen:

- * *wie of wat zijn de legitieme spelers?* Staten, of ook nieuwe spelers?
- * *wat is de machtsorde of -verdeling binnen het systeem?* Deze is natuurlijk van groot belang maar ‘slechts’ een interne aangelegenheid. Binnen de statenanarchie varieert ze van een unipolaire machtsorde (de laatste vijftien jaar onder leiding van de VS), de bipolaire orde (tot 1990: de Sovjet-Unie versus de VS), tot twee varianten waarover de laatste tijd stevig wordt gespeculeerd. Met de opkomst van de BRIC-landen zou ons het tijdperk van de multipolaire orde kunnen wachten. Vier of vijf grootmachten hebben het dan voor het zeggen, en dat zal nog heel wat herverdelingsconflicten in de wereldpolitiek geven, gesteggel over zetels in de Veiligheidsraad, stemrecht in het IMF, en wellicht het voortbestaan van deze instituten zelf, enzovoort. Ten slotte noem ik de variant die Richard Haass, president van de Council on Foreign Relations, heeft opgeworpen als meest waarschijnlijke kandidaat: een *non*-polaire orde. Hoewel Haass een bezadigde icoon is uit het Amerikaanse *foreign policy establishment*, is zijn variant in feite veel radicaler dan die van de spraakmakende Singaporese bestuurskundige Kishore Mahbubani, die feitelijk een multipolarist is.⁶

VIER MOGELIJKE SCENARIO'S

De wereld stapt momenteel niet over van statenanarchie naar een systeem met een centraal gezag. We kunnen wel stellen dat de rol van staten — zie eerder — is aangevuld met nieuwe actoren, en dat er sprake is van een ‘polaire’ machtsverschuiving. Maar is dat voldoende om te spreken van een systeemwijziging, of is deze transformatie letterlijk van een lagere orde?

De transformatie voltrekt zich langs twee van de drie systeemcriteria: niet het ordeningsprincipe verandert (de wereld blijft anarchisch), maar de elementen en de machtsorde zelf veranderen. Deze dynamiek laat zich,

vereenvoudigd, verbeelden in een schema waarin vier ‘werelden’ voorstelbaar zijn.

De zogenaamde Britse school heeft een evolutionaire ‘gemeenschapsdimensie’ aan het systeemmodel van staten anarchie gegeven door de geleidelijke evolutie van een toestand van chaos naar de zich steeds verdikkende internationale gemeenschap te schetsen. De Britse politiek-filosoof Andrew Hurrell leidt ons in zijn fraaie boek *On global order* door de stadia van het vulgaire realisme, via de fragiele dunne internationale gemeenschap, naar de zogenaamde *thick international community*.⁷

In het eerste stadium is het ieder voor zich, de gemeenschap is non-existent. Het tweede stadium kent een ‘beetje orde’. Raymond Aron formuleert de additionele vooruitgang als de kwaliteit dat staten misschien wel elkaar, maar het systeem als zodanig net niet willen verwoesten. In de volgende fase gaat Hedley Bull weer een stapje verder: de gemeenschap ontwikkelt zich tot een fragiele co-existentie van staten. In zijn ijle internationale gemeenschap ontwaart hij dat staten drie kwaliteiten hebben ontwikkeld:

- * ze houden hun co-existentie in stand, vernietigen elkaar niet (het Aron-minimum);
- * ze weten hun onafhankelijkheid te bewaren, althans erkennen dat als hun doel;
- * ze kunnen hun onderlinge geweld enigszins reguleren (maar niet elimineren).

Hoe minimalistisch en negentiende-eeuws ook, deze opvattingen gaan er reeds van uit dat het systeem een normatief doel heeft, de fragiele gemeenschap van staten heeft co-existentie als waarde. Dat is baanbrekend, want dat systeem onderscheidt zich van louter chaos, het niet willen co-existeren, het onbeperkt willen voeren van oorlog. Let wel, Hedley Bull beschrijft de *anarchical society*, wat geen contradictio in terminis is maar juist een verdediging van de stelling dat anarchie geen chaos impliceert maar zelfs een begin van normontwikkeling kent.⁸

Ook meer constructivistische benaderingen beschouwen ‘orde’ als meer dan een configuratie van actoren en relaties, maar als een toestand waarin de wereldpolitiek een karakter en een zeker doel en daaraan verbonden gedragsregels heeft, bijvoorbeeld de instandhouding van het statensysteem (*Raison d’État*).⁹

Maar de twintigste eeuw eiste meer dan een statelijke orde die alleen maar tot doel had zijn bestaan te verzekeren. Minstens twee bindmiddelen waren daarvoor verantwoordelijk. Schoorvoetend ontdekten staten hun lotsverbondenheid. En na de Tweede Wereldoorlog ontdekten niet alleen staten, maar ook burgers, los van hun nationaliteit, hun lotsverbondenheid. Het eerste bindmiddel was het groeiende collectieve besef van inter-

dependentie. Om problemen tussen staten op te lossen of ten minste te vergemakkelijken bleken steeds meer internationale instituties noodzakelijk. De vooruitgang op dit punt is indrukwekkend. Gemeten naar de ruwe ontwikkeling van het aantal internationale organisaties en lidmaatschappen, alsook het aantal internationale verdragen, is de wereld in een eeuw

Het project-Mensenrechten is een van de grootste sluipende revoluties geweest die de soevereiniteit van staten hebben uitgehoud

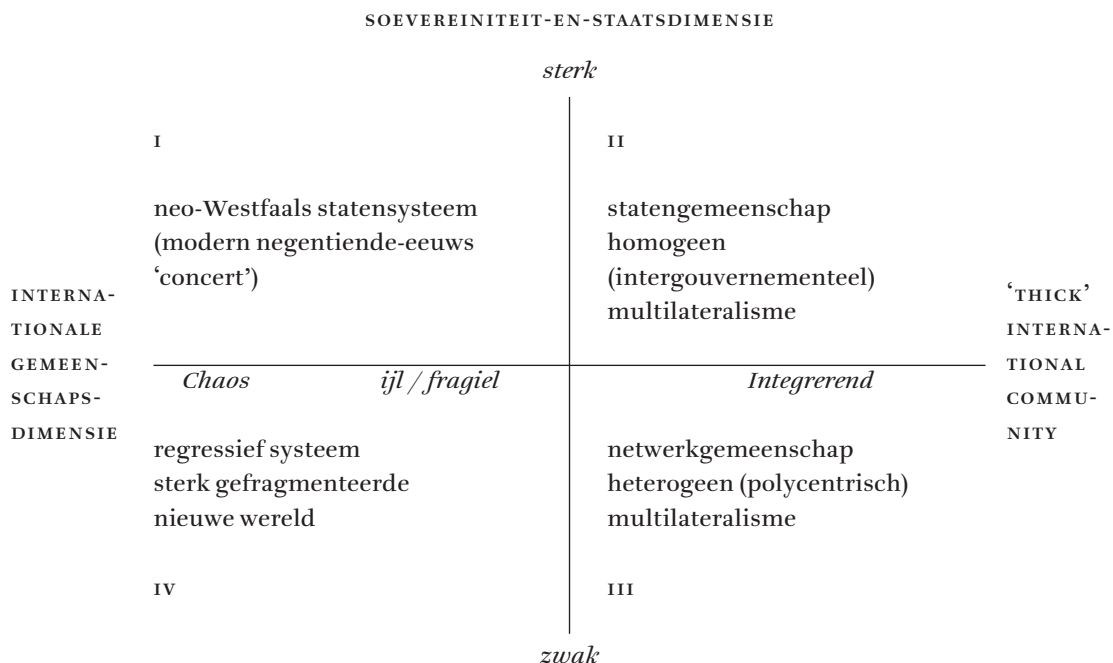
tijd zeven tot tien keer zo hecht geworden.¹⁰ Het tweede bindmiddel uitte zich in humanisering van de wereldpolitiek. Het internationaal recht, aanvankelijk een *foreign office model of law* dat de dwarscontacten tussen staten smeerde, draaide een kwartslag en ontpopte zich steeds meer als een kracht die de rechten van burgers direct ging

regelen, tot achter de (onslechtbaar geachte) voordeur van die Westfaalse staat. Het project-Mensenrechten, als je het zo zou mogen samenvatten, is een van de grootste sluipende revoluties geweest die de soevereiniteit van staten, althans het staatscentrisme, hebben uitgehoud. Positiever gezegd: dat het besef van een mondiale gemeenschap heeft doen groeien. De aandacht voor het individu — via mensenrechten en democratisering als mondiale projecten die worden verspreid in een gemeenschappelijk vocabulaire — en de afhankelijkheid van staten van elkaar voor oplossingen van collectieve noden, maken overheden feitelijk steeds minder baas in eigen huis.

Langs de tweede dimensie, die van de relatieve daling van de natiestaat als enige actor in de wereldpolitiek, zijn twee effecten relevant. Het kwantitatieve effect betreft de opkomst van nieuwe actoren, eerder benoemd. Daarnaast heeft de Britse historicus Michael Howard (emeritus president van het International Institute of Strategic Studies) erop gewezen dat aan de statelijke soevereiniteit zelf steeds hogere kwalitatieve eisen worden gesteld. Was de Westfaalse staat slechts verplicht zijn eigen bestaan te beveiligen tegen externe gevaren, de moderne staat kan worden getoetst aan de *responsibility to protect*, en volgens Howard is de post-Westfaalse staat zelfs verplicht om al zijn burgers 'globaliseringsproof' te maken, dat wil zeggen weerbaar tegen alle gevaren van de open internetsamenleving, op straffe van soevereiniteitsverlies.¹¹ Dat is een kwaliteitssprong, want maakt de staten niet tot de hoofdrolspelers, maar slechts tot dienaren van dat systeem — eventueel te beschouwen als medespelers, maar zeker niet meer. Howard komt tot een dramatische conclusie: 'De wereldorde wordt nu bedreigd door verandering, om niet te zeggen desintegratie, van het ge-

hele statensysteem, dat gedurende een tijdperk van ruwweg driehonderd jaar het kader voor de internationale betrekkingen is geweest.’

De vraag is of de ogenschijnlijk dwarse ontwikkelingen, zoals geschetst door Hurrell en Howard, met elkaar te rijmen zijn? Volgens mij wel. Het schema laat zien hoe de ‘gemeenschapsdimensie’ en de ‘sovereiniteit-en-staatsdimensie’ tot vier mogelijke scenario’s voor De Nieuwe Wereld kunnen leiden, *binnen* de permanentie van het systeem van statenanarchie.

Voor ons liggen enerzijds het betoog van Hurrell c.s. dat de internationale gemeenschap zich geleidelijk nestelt en consolideert, aangevoerd door de dynamiek van globalisering en de maatschappelijke emancipatie van de *global civil society*; en anderzijds de prognose van Howard c.s. dat het statensysteem gevaar loopt te desintegreren, door strengere soevereiniteitsvereisten, door de opkomende macht van allerlei concurrerende spelers (van Artsen zonder Grenzen tot Al Qaida), door het falen dan wel handelingsonbekwaam worden van staten en door het bewuste terugtrekken van overheden als gevolg van ideologie en bestuurskundige inzichten. Die twee ontwikkelingen zijn geenszins tegengesteld, integendeel, ze kunnen juist substituerend zijn. Misschien is de desintegratie van het statensy-

steem tot op zekere hoogte zelfs wel voorwaarde voor de groei van de internationale gemeenschap. (Is dat, *after all*, ook niet wat de Europese eenwording behelst?) De voorspelling van Michael Howard hoeft dus nog niet tot somberheid te leiden. Het zou pas werkelijk dramatisch zijn als zijn desintegratie zich zou voltrekken zonder die verdikking van de internationale gemeenschap (kwadrant IV)!

Naar welke Nieuwe Wereld bewegen we ons? Geen scenario is op voorhand uit te sluiten, het ideale model is juist dat waarin de viersprong de situatie van vandaag weergeeft. Zowel de verdikking van de internationale gemeenschap als de verdunning van de statelijke soevereiniteit, de afgelopen decennia grillig maar trendmatig een feit, suggereert een systeemolutie van linksboven naar rechtsonder, de netwerkgemeenschap. Een sluipende, maar op een Westfaalse tijdschaal wel degelijk spectaculaire, verandering. Maar resultaten uit het verleden...

Noten

- 1 Deze bijdrage is gebaseerd en bouwt voort op de eerste Bart Tromp-lezing, georganiseerd door het Nederlands Gesprek Centrum (Amsterdam, 24 oktober 2008). Deze lezing werd onder de titel 'De wereld in alle staten' gepubliceerd in *Socialisme & Democratie* (65 (2008), nr. 11, 8-19) en *Vrede en Veiligheid* (37 (2008), nr. 4, 419-435). De literatuur waarvan voor deze bijdrage gebruik gemaakt is, is te uitgebreid om hier te apart te vermelden. Als belangrijkste noem ik, voor zover hierna niet specifiek genoemd: Robert J. Art en Robert Jervis, *International politics. Enduring concepts and contemporary issues*. New York, NY: Pearson Longman, 2005; David Armstrong, Lorna Lloyd en John Redmond, *International organisation in world politics*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2004; John Baylis en Steve Smith (red.), *The globalization of world politics. An introduction to international relations*. Oxford: Oxford University Press, 2008; Chris Brown en Kirsten Ainley, *Understanding international relations*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2005; Georg Sørensen, *The transformation of the state. Beyond the myth of retreat*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2004; David Held en Anthony McGrew (red.), *Governing globalization. Power, Authority, and Global Governance*. Cambridge: Polity Press, 2004; Richard W. Mansbach en Kirsten L. Rafferty, *Introduction to global politics*. Londen: Routledge, 2008; Kenneth N. Waltz, *Realism and international politics*. Londen: Routledge, 2008.
- 2 Deze bijdrage is mede gebaseerd op discussies binnen de Klankbordgroep Toekomstverkenning 'Houvast voor de krijgsmacht van 2020' en op een door de auteur gehouden inleiding op een expertseminar over toekomstscenario's, N11B Clingendael, Den Haag, 29 januari 2009.
- 3 Mark Dodd en Jeremy Kelly, 'ADF plays down warlord's role on crucial supply chain', *The Australian*, 7 mei 2009 (<http://www.theaustralian.news.com.au/story/0,25197,25396612-25837,00.html>).
- 4 De term 'deutschiaans' verwijst naar de Amerikaanse politicoloog Karl W. Deutsch, die al in de jaren vijftig wees op de ontwikkeling van zogenaamde *pluralistic security communities*: gemeenschappen van staten die door steeds intensiever wordende sociale transacties en communicatie hun conflicten niet meer door onderling geweld zouden oplossen. Handel, migratie, toerisme, uitwisseling van

- studenten enzovoort leiden tot collectieve identiteitsvorming. Deutsch was een constructivist avant la lettre, al zou hij vermoedelijk zo niet genoemd willen worden. Hij was, als politicoloog uit de vijftiger jaren, een behaviorist die dergelijke processen dacht te kunnen meten door grensoverschrijdende transacties te turven. K.W. Deutsch e.a., *Political community and the North Atlantic area. International organization in the light of historical experience*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
- 5 Statenanarchie heeft geen ideologische of normatieve lading. Anarchie kan dus orde betekenen, maar dan 'zonder gezagscentrum'.
 - 6 Kishore Mahbubani, 'The Case Against the West', *Foreign Affairs*, mei/juni 2008, 111-124.
 - 7 Andrew Hurrell, *On global order. Power, values, and the constitution of international society*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
 - 8 Hedley Bull, *The anarchical society. A study of order in world politics*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2003.
 - 9 Nick Bisley onderzoekt of globalisering 'systeem-' of 'orde-invloed' heeft. Op de korte en middellange termijn niet, meent hij, maar het heeft wel de gedragsregels (bijvoorbeeld oorlogvoering) en de rol, invloed en capaciteit van *non-state actors* significant veranderd. Ik meen dat deze analyse zich goed verdraagt met de meer klassieke 'systeem-ordebenadering' die hier wordt gevolgd. Nick Bisley, *Rethinking globalization*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2007, p. 220 e.v.
 - 10 Een eeuw geleden waren er maar een kleine 40 internationale organisaties met ongeveer 750 lidmaatschappen. Nu zijn dat zo'n 250 IGO's met duizenden lidmaatschappen. Op het vlak van internationale ngo's (INGO's) is de explosie nog spectaculairder: in een eeuw tijd van 175 naar 5500, wat bovendien veelzeggend is voor de emancipatie van de *global civil society*. (Het wereldwijde aantal ngo's wordt geschat op 40.000, waarvan ruim 25.000 actief op het terrein van mensenrechten; het wereldwijde aantal INGO's wordt geschat op ruim 6000.) Eenzelfde ontwikkeling is zichtbaar in het aantal verdragen. Een eeuw geleden sloten landen er zo'n twintig per jaar. In de Koude Oorlog liep dat al op naar 120, en tegen de eeuwwisseling was het opgelopen naar 170. Gebaseerd op onder andere Volker Rittberger en Bernard Zangl, *International organization. Polity, politics and policies*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2006 (zij schatten het aantal INGO's op 6000; p. 4); Chantal de Jonge Oudraat en Virginia Hauffler, *Global Governance and the Role of NGOs in International Peace and Security*. AICGS Policy Report 33, American Institute for Contemporary German Studies, Washington, D.C.: Johns Hopkins University, 2008 (dit rapport schat het aantal ngo's 'active in the development, human rights, and peace and security fields' op 37.000 tot 50.000; p. 11); Margaret P. Karns en Karen A. Mingst, *International organizations. The politics and processes of global governance*. Boulder, CO: Rienner, 2004 (dit boek geeft 238 IGO's, 6500 INGO's en 'millions' of ngo's; pp. 7, 11.
 - 11 Michael Howard, 'Are We at War?', *Survival*, 50 (2008), nr. 4 (augustus/september), 248 e.v.